

Νομικός πολιτισμός και αντιρατσιστικός νόμος: Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ και το βρετανικό πρότυπο στην ελληνική οπτική¹

της Πηνελόπης Φουντεδάκη, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Εισαγωγική παρατήρηση

Η ψήφιση του αντιρατσιστικού νόμου τον Σεπτέμβριο του 2014² θα μπορούσε να αποτελέσει μια εύλογη αφορμή για τη συγγραφή του κειμένου που ακολουθεί. Η μακρά περίοδος της κυοφορίας του σχετικού νομοσχεδίου, άλλωστε, αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία των ζητημάτων, ιδεολογικών και πολιτικών, που έθεσε η ποινική αντιμετώπιση πράξεων ή ενεργειών που αποσκοπούν σε φυλετικές διακρίσεις, σε ρατσισμό και ξενοφοβία.³ Το άρθρο αυτό, όμως, έχει έναν πολύ ειδικότερο στόχο, καθώς εστιάζει στον τρόπο με τον οποίον η αντιρατσιστική νομοθεσία μπορεί να επηρεάσει τη δημιουργία συνείδησης λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας, σε συνδυασμό με το τι συμβαίνει, ακριβώς επ' αυτού, στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά και στις ΗΠΑ στο πλαίσιο της ερμηνείας της Πρώτης Τροποποίησης του αμερικανικού Συντάγματος, περί της ελευθερίας του λόγου. Στοιχείο της μελέτης δεν είναι η ευρωπαϊκή (ηπειρωτική) αντίληψη για την αντιμετώπιση του ρατσισμού, αλλά η ιδιαίτερη λογική που έχει αναπτυχθεί στον αγγλοσαξωνικό χώρο και σταδιακά επηρεάζει την ευρωπαϊκή ήπειρο.

Η μικρή αυτή μελέτη εστιάζεται στο ζήτημα της «κουλτούρας»⁴ που αναπτύσσεται εντός των κοινωνικών υποσυστημάτων σε χώρες εκτός του ηπειρωτικού δικαίου και αποτελεί μια περιορισμένη απόπειρα να προσεγγισθούν ζητήματα με δυσθεώρητο βάθος και απέραντη βιβλιογραφία, με ένα κεντρικό ερώτημα: Ποια είναι η πολιτική που εφαρμόζεται στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο και τι είδους στρεβλώσεις έχει δημιουργήσει. Και περαιτέρω, πώς οι

¹ Το κείμενο αυτό στηρίχθηκε στην ομιλία μου με τίτλο «Η νομική κουλτούρα του αντιρατσιστικού νόμου: Προβολή στο μέλλον. Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ στο βρετανικό 'παράδειγμα'» στο Συνέδριο του Δικτύου 'Αντιγόνη', http://www.antigone.gr/files/gr/round-table/rt13/NRT_2014_Agenda.pdf, στις 15.12.2014, στην 13η Εθνική Στρογγυλή Τράπεζα κατά των Διακρίσεων.

² Ν. 4285/ΦΕΚ Α 191/10.9.2014 «Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση - πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις».

³ Βλ. κατωτέρω.

⁴ Για την έννοια της κουλτούρας, νοείται εδώ ο ευρύτερος όρος που χρησιμοποιεί ο **Edward Burnett Tylor**, στο περίφημο έργο του, *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, Τόμος 1 και Τόμος 2, John Murray, London, 1871, "that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society", στο πλαίσιο της αντίληψης του **Norbert Elias**, *On the Process of Civilisation*, edited by Stephen Mennell, Eric Dunning, Johan Goudsblom and Richard Kilminster, Dublin, UCD Press, 2012 (πρωτότυπο: *Über den Prozess der Zivilisation*, 1939).

στρεβλώσεις αυτές μπορούν να αποφευχθούν στην Ελλάδα, σε μία χώρα με έντονη την κυρίαρχη εθνική διάσταση σε όλες της τις εκφάνσεις. Για τις απαντήσεις, με επίγνωση των κενών που υπάρχουν και των ερωτημάτων που μένουν αναπάντητα, αναπτύσσονται τρεις επιμέρους πτυχές της αντιρατσιστικής αντίληψης:

- πώς προέκυψε η ανάγκη νομικής της κατοχύρωσης στον δυτικό κόσμο και πώς αποτυπώνεται στις ΗΠΑ·
- τι είδους αποτελέσματα μπορεί να έχει στη Διοίκηση, στην κοινή γνώμη και στα ΜΜΕ της Μ. Βρετανίας, με παράθεση πρόσφατων υποθέσεων, και τέλος·
- πώς αυτή μπορεί να επιδράσει στην Ελλάδα, δεδομένου του θεσμικού και κοινωνικού υποβάθρου της χώρας.

Η (μη) αντίδραση στον ρατσιστικό λόγο και η πολιτική ορθότητα. Η αμερικανική ιδιοτυπία

1. Η αντιρατσιστική νομοθεσία συνιστά ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού, το οποίο συνδέεται με δύο μείζονα ιστορικά δεδομένα. Το πρώτο αφορά τις ΗΠΑ, μοναδικής δυτικής χώρας στη νεωτερική περίοδο που βάσισε την οικονομική της ανάπτυξη στο σύστημα της δουλείας. Την νομική κατάργηση της δουλείας, αμέσως μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο (1861-1865) με την Δέκατη Τρίτη Τροποποίηση (1865) του Συντάγματος,⁵ ακολούθησε ο φυλετικός διαχωρισμός (segregation) και η τυπική ισονομία, ενώ ακολούθησαν τα θετικά μέτρα (affirmative action), προκειμένου η ισότητα να καταστεί ουσιαστική. Η μετάβαση σε καθεστώς πραγματικής φυλετικής ισότητας συνδυάστηκε με την ανάγκη αποτροπής συγκρουσιακών καταστάσεων, άρα απαιτούσε την προσεκτική συμπεριφορά μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η κατασκευή ταυτοτήτων στις ΗΠΑ και πέραν του κριτηρίου του race (φυλής),⁶ με την κυριαρχία των κοινωνικών ομάδων που λειτουργούν και ως ομάδες συμφερόντων (lobbies), συνιστούν μία ιδιαιτερότητα των ΗΠΑ. Ως πολιτική ορθότητα ορίζεται η χρήση λέξεων ή συμπεριφορών που δεν θεωρούνται «προσβλητικές» για καμία ομάδα ανθρώπων. Και αυτή η τακτική εμφανίζεται στις ΗΠΑ ως αποτελεί αναγκαία επιλογή για την κατ' ανάγκη συμβίωση ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες, με διαφορετικές και ανταγωνιστικές ταυτότητες.⁷

⁵ “Neither slavery nor involuntary servitude, except as a punishment for crime whereof the party shall have been duly convicted, shall exist within the United States, or any place subject to their jurisdiction.”, <http://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/13thamendment.html>.

⁶ Κριτήριο ελάχιστα επεξεργασμένο στην Ευρώπη, σε σχέση με την Αμερική. Βλ. ενδεικτικά Natalia Molina, *How Race Is Made in America. Immigration, Citizenship, and the Historical Power of Racial Scripts*, American Crossroads, 2014, passim.

⁷ Βλ. Mary C. Waters, *Ethnic Options: Choosing Identities in America*, California Press, 1990, και έναν σχετικό αντίλογο από τον Stephen Steinberg, *The Ethnic Myth: Race, Ethnicity, and Class in America*, 3rd edition Beacon Press, 2001. Στον αντίποδα, με μία περισσότερο ευρωπαϊκή θεώρηση, βλ. Ernesto Laclau (ed.), *The Making of Political Identities*, Verso, 1994, με συμβολές των Glenn Bowman, Rodolphe Gasché, Claudia Hilb, Ernesto Laclau, Aletta J. Norval, Renata Salecl, Bobby Sayyid, Anne Marie Smith, Zoltán Szankay, Lilian Zac, και Slavoj Žižek.

Ταυτοχρόνως, η Πρώτη Τροποποίηση (1791) του Αμερικανικού Συντάγματος για την ελευθερία του λόγου, που καταλαμβάνει κάθε μορφής έκφραση, θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία του τύπου, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, κατέχει μια όλως διακριτή θέση στη συνταγματική τάξη των ΗΠΑ.⁸ Και τούτο, διότι η ιστορία τους στηρίζεται στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο που γνώρισαν οι άποικοι, χωρίς να χρειάζονται την παρέμβαση του κράτους. Με νωπές τις μνήμες της επεμβατικής και καταπιεστικής, θρησκευτικά κυρίως, ευρωπαϊκής πατρίδας, το μόνο που επιζητούσαν ήταν το ευρύτατο δυνατό πεδίο ιδιωτικής αυτονομίας. Έτσι, η ελευθερία του λόγου ανάγεται σε ένα αρχέτυπο αυτής της αντίληψης περί ελευθερίας και συνεπώς ένα πολιτιστικό σύμβολο της αμερικανικής κοινωνίας, η αποτύπωση της αμερικανικής πολιτικής και κοινωνικής μοναδικότητας που νοείται ως “η αμερικανική εξαίρεση” (american exceptionalism)⁹.

Η αμερικανική οπτική μας δηλώνει μία αντίφαση. Η αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου εμφανίζεται απολύτως απαραίτητη σε μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται από ισχυρές ταυτότητες ομάδων, σε κάθε επίπεδο, φυλής, γλώσσας, φύλου, θρησκείας, εθνικής καταγωγής, εθνοτικής προέλευσης και σεξουαλικού προσανατολισμού. Η δύναμη αυτών των ομάδων οδηγεί στην κοινωνική ανάγκη της αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου στις ιδιωτικές δραστηριότητες, ακόμη κι όταν δεν προβλέπεται η δυνατότητα ποινικοποίησής του λόγω ανυπέρβλητων συνταγματικών εμποδίων. Επιπλέον, η ιστορία των ΗΠΑ και οι ενοχές της δουλείας συνιστούν κρίσιμο παράγοντα για την διχοτόμηση της αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου σε κρατικό και σε κοινωνικό επίπεδο. Βάσει των ανωτέρω εμφανίζεται, κατά πρώτον, η ιδιαίτερη κοινωνική πραγματικότητα των ΗΠΑ, με τις ιστορικές της αναγωγές στην δουλεία και στον αμερικανικό εμφύλιο, αλλά και στην ανάπτυξη ισχυρών επιμέρους ταυτοτήτων, που επιβάλλει σοβαρούς περιορισμούς στον λόγο, στο επίπεδο της ιδιωτικής δραστηριότητας¹⁰, με ρυθμίσεις από μη κυβερνητικούς φορείς, όπως τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, οι χώροι εργασίας, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης¹¹. Αρκετές φορές η πολιτική ορθότητα καταλήγει σε παράλογες

⁸ “Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances.”, https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment.

⁹ Βλ. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, ed. Eduardo Nolla, translated from the French by James T. Schleifer. A Bilingual French-English editions, Indianapolis: Liberty Fund, 2010, Vol. 3, http://pustakalaya.org/eserv.php?pid=Pustakalaya:1799&dsID=AlexisDeTocqueville1840_DemocracyInAmericaVol.3.pdf, σ.35: “So the situation of the Americans is entirely exceptional, and it may be believed that no democratic people will ever be put in the same situation.” Επίσης, Seymour Martin Lipset, *American Exceptionalism: A Double-edged Sword*, W.W. Norton, 1997.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά C. Edwin Baker, “Hate Speech” in: Michael Herz/ Peter Molnar (eds.), ό.π., σ. 57-80.

¹¹ Γενικότερα για την επιρροή που ασκούνται στα ΜΜΕ, αλλά και που τα ίδια ασκούν, Βλ. Achilles Skordas, *Mass Media, Influence on International Relations*, *Max Planck Encyclopedia of Public*

συμπεριφορές και μετεξελίσσεται σε όργανο φαλκίδευσης της ελευθερίας του λόγου, φήμωσης κάθε έκφρασης που δεν συνάδει με τις ιδεολογικές επιταγές της κυρίαρχης κουλτούρας, και τέλος, αυτολογοκρισίας. Από την άλλη, η αυστηρή προστασία της ελευθερίας του λόγου βάσει της Πρώτης Τροποποίησης, που οδηγεί σε έλλειμμα προστασίας από τον «λόγο μίσους» (hate speech) στο επίπεδο των κρατικών οργάνων,¹² μπορεί να οδηγήσει σε δικαστικές αποφάσεις που συγκρούονται με την κοινή λογική¹³.

2. Το δεύτερο μείζον ιστορικό γεγονός, που οδήγησε στην αντιρατσιστική νομοθεσία της Ευρώπης, είναι το στίγμα της ναζιστικής Γερμανίας, η καθαρότητα της αρίας φυλής και η εξόντωση όσων την απειλούν: Εβραίοι,¹⁴ Τσιγγάνοι,¹⁵ Ομοφυλόφιλοι,¹⁶ Γερμανοί αντιφρονούντες «ανάξιοι της φυλετικής τους υπεροχής». Η μεταπολεμική Γερμανία, αισθανόμενη την πίεση μεταξύ του αποτρόπαιου ναζιστικού παρελθόντος και του σοβιετικού αυταρχικού καθεστώτος, αντέδρασε νομικά μέσω μιας εξαιρετικά προσδιορισμένης απαγόρευσης ναζιστικού ή κομμουνιστικού κόμματος. Με τον τρόπο αυτό, η Γερμανία δημιούργησε ένα σαφές και προσδιορισμένο πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται η ελεύθερη έκφραση.¹⁷

International Law [MPEPIL], Encyclopedia Entries, Article last updated: March 2013, <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e960>

¹² Από την απέραντη βιβλιογραφία βλ. τα πρόσφατα Russell L. Weaver, *Understanding The First Amendment*, 5th ed. Lexis Nexis, 2014· Kathleen M Sullivan/ Noah Feldman, *First Amendment Law*, 5th ed. Foundation Press, 2013· Geoffrey R. Stone/ Louis M. Seidman/ Cass R. Sunstein/ Mark V. Tushnet/ Pamela S. Karlan, *The First Amendment*, 4th edition, Wolters Kluwer, 2012· Jerome Barron/ C. Thomas Dienes, *First Amendment Law in a Nutshell*, 4th Edition, Thomson West, 2008· και το κλασικό C. Edwin Baker (ed.), *Human Liberty and Freedom of Speech*, Oxford University Press, 1989.

¹³ Έτσι ο Adam Liptak, “Foreword: Hate Speech and Common Sense” in: *The Content and Context of Hate Speech. Rethinking Regulation and Responses*, ό.π., σ. xix-xxii. Επίσης, Leslie Ader, “Snyder v. Phelps: the Court’s Lack of Moral Common Sense”, https://www.academia.edu/10082821/Snyder_v._Phelps_Lack_of_Moral_Common_Sense. -Τέτοια σύγκρουση υπήρξε στην υπόθεση Snyder v. Phelps, 131 S. Ct. 1207 (2011), <http://www.supremecourt.gov/opinions/10pdf/09-751.pdf>, όπου το Ανώτατο Δικαστήριο ανέτρεψε την απόφαση δικαστηρίου, το οποίο είχε επιδικάσει αποζημίωση για ηθική βλάβη (emotional distress) σε βάρος της Westboro Baptist Church of Topeka, Kansas, υπέρ της οικογένειας στρατιώτη, θανόντος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, ο οποίος ετάφη με την παρουσία θρησκόληπτων θορυβωδών διαδηλωτών με πλακάτ εναντίον όσων συμμετέχουν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, που ανέγραφαν προσβλητικές και απαξιωτικές εκφράσεις, όπως “Thank God for Dead Soldiers”, “Not Blessed Just Cursed”, “Fag Troops”, κ.ά. συναφή. Το Ανώτατο Δικαστήριο με πλειοψηφία 8-1 έκρινε ότι ο λόγος μίσους από διαδηλωτές σε στρατιωτικές κηδείες εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο της Πρώτης Τροποποίησης. Η απόφαση οδήγησε σε έκρηξη τον ενάγοντα, πατέρα του στρατιώτη, Albert Snyder, που δήλωσε: “My first thought was, eight justices don’t have the common sense God gave a goat”, http://www.ydr.com/ci_17522611.

¹⁴ Η ορθότερη αναφορά, Ιουδαίοι (Jews), ειδάλλως Hebrew σημαίνει την γλωσσική διάσταση.

¹⁵ Ρομά, κατά την σημερινή πολιτικώς ορθή εκδοχή.

¹⁶ Η συνήθης αναφορά, σήμερα, είναι η ελλειπτική του συνόλου των κατηγοριών LGBTQ, Lesbians, Gays, Bisexual, Transgender, Queer (LGBTQ), στην ελληνική γλώσσα ΛΟΑΤ (Λεσβίες Ομοφυλόφιλοι Αμφισεξουαλικοί/ές Τρανς).

¹⁷ Βλ. απολύτως ενδεικτικά από την τεράστια βιβλιογραφία: Ivan Hare/ James Weinstein (eds.) *Extreme Speech and Democracy*, Oxford University Press, 2009· Robert Kahn, *Holocaust Denial and the Law: A Comparative Study*, Palgrave Macmillan, 2004· John Knechtel, “Holocaust Denial and the

Την νομική αντίληψη της προστασίας των ατόμων και των ομάδων έναντι του ρατσιστικού λόγου, αλλά του περιορισμού της, υιοθέτησε ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός, όπως φαίνεται και από την διάταξη του άρθρου 10 παρ.2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που επιτρέπει περιορισμούς της ελευθερίας της έκφρασης από τον νομοθέτη, εφόσον αυτοί αποτελούν μέτρα αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία για την εθνική ασφάλεια, την εδαφική ακεραιότητα, τη δημόσια ασφάλεια, την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, την προστασία της υπόληψης ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδιση κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών, αλλά και τη διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.¹⁸

Η πελατειακή αντιμετώπιση των μειοψηφιών. Το βρετανικό «παράδειγμα»

1. Στη Μεγάλη Βρετανία η αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου και η επιβολή της πολιτικής ορθότητας συνδέεται με το παρελθόν της ως αυτοκρατορίας.¹⁹ Δεν είναι τυχαίο ότι η Μ. Βρετανία έχει και σήμερα έξι διαφορετικές μορφές ιθαγένειας.²⁰

Concept of Dignity in the European Union”, *Florida State University Law Review* 36 (2008), σ.41-65. Για μία σύγκριση μεταξύ ΗΠΑ και Γερμανίας βλ. **Robert A. Kahn**, “Cross-Burning, Holocaust Denial, and the Development of Hate Speech Law in the United States and Germany” *University of Detroit Mercy School of Law Review* 83 (2006), σ.163επ.

¹⁸ Εδώ δεν ισχύει το περιγραφόμενο από την **Anne Marie Slaughter**, “A Global Community of Courts” *Harvard International Law Journal*, 44 (2003) σ.191επ., ειδ.σ.205, ‘integrated system of law’, με το οποίο εθνικά και υπερεθνικά δικαστήρια αποφασίζουν με παρεμφερή τρόπο. Για μία συνεκτική συγκριτική ανάλυση της νομολογίας των συνταγματικών δικαστηρίων για τον ρατσιστικό λόγο (“hate speech”) βλ. **Michel Rosenfeld**, “Hate Speech in Constitutional Jurisprudence”. A Comparative Analysis, in: **Michael Herz/ Peter Molnar** (eds.), *The Content and Context of Hate Speech. Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press, 2012, σ. 242-289. - Για μία βαθύτερη ανάλυση των τριών δικαιοταξιών, ΗΠΑ, Γερμανίας, ΕΣΔΑ βλ. **Triantafyllos Zolotas**, *Privatleben und Offentlichkeit: Eine vergleichende Untersuchung zur Rechtslage in der Bundesrepublik Deutschland, in den Vereinigten Staaten von Amerika sowie nach der Europaeischen Menschenrechtskonvention*, Carl Heymanns Verlag, Köln 2010, όπου διερευνάται η σύγκρουση της ελευθερίας του λόγου με το δικαίωμα στην προστασία του ιδιωτικού βίου. Επίσης, **Αλκμήνη Φωτιάδου**, *Σταθμίζοντας την ελευθερία του λόγου. Δικαστικές τεχνικές και ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα*, Σάκκουλας, 2006. - Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι το Supreme Court έχει δεχθεί σε ορισμένες περιπτώσεις τον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου, όταν έρχεται σε σύγκρουση με άλλα έννομα αγαθά. Πρόσφατο και σημαντικό παράδειγμα η νομοθεσία για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, βλ. αναλυτικά για την ειδική αυτή νομοθεσία και τον USA Patriot Act, **Oren Gross**, “Chaos and Rules: Should Responses to violent Crises Always Be Constitutional?” *The Yale Law Journal* 112(2003), σ. 1011-1134. Επίσης, ως προς τα ειδικά δικαστήρια, βλ. τη σημαντική απόφαση του Supreme Court of the United States, **Hamdan v. Rumsfeld, Secretary of Defence et al.** No. 05-184, June 29, 2006, <http://www.supremecourtus.gov/opinions/05pdf/05-184.pdf>. Επίσης, **Kim Lane Scheppele**, “Law in a Time of Emergency: States of Exception and the Temptations of 9/11”, *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* 2004/6, σ.1-75 και **Anja Dalgaard-Nielsen/ Daniel Hamilton**, *Transatlantic Homeland Security: Protecting Society in the Age of Catastrophic Terrorism*, Routledge, 2005, passim.

¹⁹ Βλ. απολύτως ενδεικτικά το κλασικό έργο του **Lawrence James**, *Rise And Fall of The British Empire*, Abacus, 2001, καθώς και **Ronald Hyam**, *Britain's Imperial Century, 1815-1914: A Study of Empire and Expansion*, Palgrave Macmillan, 2002· **Niall Ferguson**, *Empire*, Basic Books, 2004· **David**

2. Περίπτωση πρώτη. Μία κακώς νοούμενη ανάγκη ενσωμάτωσης και αποδοχής πολιτών με πολύ διαφορετικά πολιτισμικά υπόβαθρα έχει οδηγήσει τη Μ. Βρετανία σε ένα ιδιότυπο καθεστώς ανοχής παραβατικών συμπεριφορών, όπως διαπιστώνεται από την, ελάχιστα γνωστή στην Ελλάδα, υπόθεση Rotherham. Το Rotherham είναι μια μικρή πόλη στην περιοχή του Yorkshire, στη Βόρεια Αγγλία. Στην πόλη αυτή διαπράχθηκαν κατ' εξακολούθηση βιασμοί και εξώθηση σε πορνεία 1.400 νεαρών γυναικών και ανήλικων κοριτσιών, που κατά τη μεγίστη τους πλειοψηφία ανήκαν στην χαμηλή οικονομική τάξη λευκών γυναικών, Αγγλίδων, από άνδρες, που κατά τη μεγίστη τους πλειοψηφία ανήκουν στην πακιστανική κοινότητα. Η υπόθεση αναδείχθηκε τον Αύγουστο του 2012 και αναφέρεται σε μία περίοδο από το 1997 έως το 2013.²¹ Ο αρχηγός της αστυνομίας του Rotherham απολύθηκε, ενώ ο πρόεδρος του τοπικού δημοτικού συμβουλίου και τέσσερις σύμβουλοι αποπέμφθηκαν με κύρια κατηγορία την απροθυμία τους να συγκρουστούν με τους δράστες λόγω της πακιστανικής τους καταγωγής. Η έρευνα απέδειξε πως αντιμετώπισαν ανυπέβλητα εμπόδια για λόγους «πολιτικής ορθότητας», ή αλλιώς όπως το έθεσε πρώην βουλευτής της περιοχής εξαιτίας της αντίληψης του “not wanting to rock the multicultural boat”²². Η βουλευτής Ann Cryer υπέστη ανηλεή πόλεμο από τις κοινωνικές υπηρεσίες, την αστυνομία και τους ιμάμηδες, όταν μία δεκαετία πριν την αποκάλυψη του σκανδάλου θέλησε να οδηγηθούν οι δράστες στη δικαιοσύνη.

Η ιστορία ξεκινά από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και αρχές του 1960, με ένα μεταναστευτικό κύμα που έφερε πολλούς άνδρες από το Πακιστάν στην περιοχή του Rotherham, όπως και σε πολλές άλλες περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου. Οι μετανάστες ήταν από αγροτικές περιοχές, πολύ συντηρητικοί στις οικογενειακές τους αρχές και πολύ σκληρά εργαζόμενοι. Η πακιστανική κοινότητα του Rotherham, όπως και σε πολλές άλλες αγγλικές πόλεις, δεν ακολούθησε τον δρόμο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και των μικτών γάμων. Το έθιμο του γάμου με πρώτες ξαδέλφες, που τις αναζητούσαν στα χωριά καταγωγής τους στο Πακιστάν, ανανέωνε συνεχώς την κουλτούρα του κλασικού πακιστανικού χωριού. Η κοινότητα έμενε σαν παγωμένη στο

Abernethy, *The Dynamics of Global Dominance, European Overseas Empires 1415-1980*, Yale University Press, 2000.

²⁰ 1.British citizenship, 2.British overseas territories citizen, 3.British overseas citizen, 4.British subject, 5.British national (overseas), 6.British protected person. Βλ. σχετικά <https://www.gov.uk/types-of-british-nationality/overview>. Μεταξύ 1949 και 1982, το καθεστώς του Βρετανού υπηκόου είχαν όλοι οι υπήκοοι των χωρών της Κοινοπολιτείας. Με τον νόμο του 1981 το δικαίωμα περιορίστηκε, παρέμεινε όμως ένα μεγάλο τμήμα των εχόντων βρετανική ιθαγένεια από χώρες όπως το Πακιστάν.

²¹ Βλ. Alexis Jay Obe, *Independent Inquiry into Child Sexual Exploitation in Rotherham*, 21 August 2014,

http://www.rotherham.gov.uk/downloads/file/1407/independent_inquiry_cse_in_rotherham

²² <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/aug/30/rotherham-girls-could-have-been-spared-ann-cryer>

χρόνο, φτωχή, με τη χαμηλότερη μόρφωση και υψηλά ποσοστά ανεργίας.²³ Στην πόλη αυτή, μόνο το 30% του συνολικού πληθυσμού ασκεί το εκλογικό του δικαίωμα στις βουλευτικές εκλογές. Συνεπώς το ποιός θα κερδίσει την βουλευτική έδρα εξαρτάται από έναν μικρό αριθμό ψήφων, γεγονός που καθιστά την πόλη περιβάλλον κατάλληλο για πελατειακές σχέσεις. Το ένστικτο της πολιτικής επιβίωσης των υποψηφίων στις βουλευτικές αλλά και στις δημοτικές εκλογές τούς οδηγούσε επί δεκαετίες να συντηρούν πελατειακές σχέσεις με την πακιστανική κοινότητα, χωρίς να εξετάζουν τα προβλήματα στο εσωτερικό της. Όπως δήλωσε το 2012 η Sayeeda Warsi, πακιστανικής καταγωγής, Μέλος της Βουλής των Λόρδων και Αντιπρόεδρος του συντηρητικού κόμματος, που μεγάλωσε στην περιοχή, πολλοί συμπατριώτες της δεν είχαν πρόβλημα να θεωρούν τις νεαρές Αγγλίδες «κανονικό θήραμα» - “fair game”.

Η εκλογική αυτή δυναμική, σε συνδυασμό με την κοινωνική απομόνωση και την κουλτούρα του μισογυνισμού, δεν επέτρεψε σε κανέναν να μιλήσει ευθαρσώς για τις ξεπερασμένες πατριαρχικές αξίες και την ανάγκη της κοινότητας να ανοίξει στην ευρύτερη βρετανική κοινωνία, μέσω της μόρφωσης των νέων και των μικτών γάμων. Οι πολιτικοί, η αστυνομία, τα τοπικά ΜΜΕ, οι ΜΚΟ της περιοχής αρνούσαν να θίξουν το πρόβλημα μιας παρωχημένης πατριαρχικής αντίληψης έξω από τις αξίες των σύγχρονων κοινωνιών, είτε από συμφέρον, είτε από φόβο μήπως χαρακτηριστούν ρατσιστές και εχθροί της πολυπολιτισμικότητας.

Από τις ανακρίσεις προέκυψε ότι πολλοί από τους δράστες θεώρησαν ότι η εθνική τους καταγωγή θα τους προφύλασσε από διώξεις, ακριβώς διότι ήξεραν πόσο δύσκολο ήταν να στραφεί κάποιος εναντίον της πακιστανικής κοινότητας. Οι Πακιστανοί που βίαζαν και εξέδιδαν τις νεαρές κοπέλες είχαν περισσότερη εξουσία από αυτές, οι οποίες ανήκαν στη λευκή εργατική και «λούμπεν»²⁴ τάξη κοριτσιών και εφήβων.²⁵ Η συγκεκριμένη περίπτωση αναδεικνύει την περιπλοκότητα της σχέσης μεταξύ μειοψηφίας και ευάλωτης ομάδας, η οποία συχνά νοείται σαν μία συσχέτιση μονοσήμαντη και αυτονόητη. Η συγκάλυψη της παραβατικής συμπεριφοράς απέδειξε ότι στη σχέση θύματος και θύτη θα πρέπει να ερευνάται η φυλή και η θρησκεία σε συνάρτηση με την εξουσία, την τάξη, και το φύλο, όσον αφορά και τα δύο μέρη.

3. Περίπτωση δεύτερη. Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, απόφαση της 6.11.2012²⁶. Στην απόφαση αυτή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφάσισε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο

²³ Γύρω στο 40%. Βλ. ενδεικτικά, Sarfraz Manzoor, “The England That Is Forever Pakistan. Multiculturalism and Rape in Rotherham”, 15.9.2014, http://www.nytimes.com/2014/09/16/opinion/multiculturalism-and-rape-in-rotherham.html?_r=0.

²⁴ Lumpen (γερμανικά) = κουρέλι, λούμπεν προλεταριάτο (μαρξιστικός όρος) σημαίνει χωρίς ταξική συνείδηση, εξαθλιωμένος, περιθωριοποιημένος.

²⁵ Βλ. σχετικά Sarfraz Manzoor, *Greetings From Bury Park*, Bloomsbury Publishing PLC, 2007.

²⁶ Case of Redfearn v. the United Kingdom. Δημοσιεύθηκε στις 6.2.2013. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114240>

παρέβη το άρθρο 11 της Σύμβασης, διότι δεν κατάφερε να προστατεύσει υπάλληλους από την απόλυση εξαιτίας της ένταξής τους σε πολιτικό κόμμα. Τα γεγονότα έχουν ως εξής: Ο Arthur Redfearn, ανάπηρος ο ίδιος, εργαζόταν ως οδηγός λεωφορείου σε εταιρεία (Serco Ltd) που μετέφερε παιδιά και ενήλικες με αναπηρίες, έχοντας σύμβαση με τον δήμο της πόλης Bradford. Περίπου το 75% των επιβατών ήταν ασιατικής καταγωγής. Ο Redfearn είχε ένα εξαιρετικό μητρώο ως εργαζόμενος, και μάλιστα είχε λάβει διάκριση από την εταιρία ως πρώτης τάξεως υπάλληλος από τον επόπτη εργασίας. Ο προσφεύγων ήταν υποψήφιος στις δημοτικές εκλογές και εξελέγη ως μέλος του δημοτικού συμβουλίου εκπροσωπώντας το British National Party (BNP), κόμμα ακροδεξιό στις ιδεολογικές του θέσεις. Αμέσως μετά την εκλογή του, η εταιρεία άρχισε να λαμβάνει αιτήματα από συνδικάτα εργαζομένων προκειμένου να απολυθεί ο συγκεκριμένος υπάλληλος. Η εταιρεία, λαμβάνοντας υπόψη του τα αιτήματα των συνδικαλιστών έκρινε ότι η συνέχιση της εργασίας του Redfearn θα διακινδύνευε την ασφάλεια και την υγεία των επιβατών που μετέφερε και τον απέλυσε. Ο Redfearn δεν μπορούσε να επικαλεσθεί άδικη απόλυση, εξαιτίας του ότι εργαζόταν λιγότερο από ένα χρόνο. Για τον λόγο τούτο προσέφυγε στα δικαστήρια επικαλούμενος παράνομη απόλυση για λόγους ρατσιστικής διάκρισης βάσει της Race Relations Act 1976²⁷ και της Equality Act 2010²⁸.

Το Εφετείο έκρινε ότι η απόλυση δεν έγινε για λόγους διάκρισης (race discrimination), αλλά εξαιτίας του ότι ήταν μέλος του BNP, και η συμμετοχή σε ένα κόμμα δεν συνιστά κατηγορία προστατευόμενη από την αντιρατσιστική νομοθεσία. Το House of Lords, ως ανώτατο δικαστήριο, αρνήθηκε να δεχθεί την προσφυγή του κατά της απόφασης του Εφετείου και ο απολυμένος υπάλληλος προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υποστηρίζοντας ότι η επιλογή του υπέρ του κόμματος BNP συνιστά δικαίωμα συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα, προστατευόμενο από το άρθρο 11 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η συμμετοχή σε πολιτικό κόμμα συνιστά θεμελιώδες στοιχείο κάθε δημοκρατικού πολιτεύματος, ακόμη κι αν το κόμμα με τις θέσεις του προσβάλλει, σοκάρει ή ενοχλεί. Συγκεκριμένα, έκρινε πως τα κράτη έχουν ευρύ πεδίο διακριτικής ευχέρειας σε ευαίσθητα κοινωνικά ή πολιτικά ζητήματα, ωστόσο τα μέτρα που θα λάβουν οφείλουν να είναι ανάλογα και απαραίτητα.²⁹

4. Περίπτωση τρίτη. Σε δημόσιο σχολείο του Birmingham, τον Ιανουάριο του 2014, ο διευθυντής, ινδικής καταγωγής, Σιχ, και Βρετανός υπήκοος, Balwant Bains

²⁷ Βλ. το αρχικό κείμενο του 1976 <http://www.opsi.gov.uk/SI/si2001/20013458.htm>, την τροποποίηση του 2000 <http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2000/20000034.htm> και συνολικά <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1976/74>.

²⁸ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>

²⁹ Το Δικαστήριο έκρινε πως στις κατηγορίες των διακρίσεων κατά της θρησκείας και της συνείδησης νοείται και αυτή της πολιτικής συνείδησης, όπως αυτή εκφράζεται μέσω της συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα. Δηλαδή η έννοια της συνείδησης θα πρέπει να ερμηνεύεται ευρύτατα.

(είχε διορισθεί το 2012) αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα και επικίνδυνα επιθετική συμπεριφορά από πολλούς γονείς μαθητών του, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι.³⁰ Τελικώς παραιτείται, μετά από επίθεση μαθητή του με μαχαίρι, καταθέτοντας αναφορά 300 σελίδων, όπου υποστηρίζει ότι αδυνατεί να επιτελέσει τα καθήκοντά του, διότι δέχεται πιέσεις και απειλές από τους μουσουλμάνους γονείς που θέλουν να προσθέσουν πολλά μαθήματα για αραβικές και ισλαμικές σπουδές, να χωριστούν τα αγόρια από τα κορίτσια, και να καταργηθεί το μάθημα για τις αρχές του βρετανικού δημοκρατικού πολιτεύματος, με τη δικαιολογία ότι το πρόγραμμα του σχολείου οδηγεί τα παιδιά στην απομάκρυνση από τις αξίες της θρησκείας τους και συντείνει στην ανεπιθύμητη (κατά τους γονείς) ενσωμάτωση των παιδιών τους στη δυτική κοινωνία. Η παραίτηση πήρε διαστάσεις μέσω των ΜΜΕ, με αποτέλεσμα το υπουργείο παιδείας να ξεκινήσει έλεγχο στα ωρολόγια προγράμματα των σχολείων της περιοχής. Το περιστατικό αποτελεί παράλληλη περίπτωση της, γνωστής στην Μ. Βρετανία ως “Trojan Horse”, υπόθεσης για την δράση ισλαμιστικών στοιχείων στα δημόσια σχολεία.³¹ Από την έρευνα διαπιστώθηκε η διάδοση της ομοφοβίας, του αντισημιτισμού, της υποταγής των γυναικών, και της διδασκαλίας της σαρία ως πολιτικού συστήματος που εμφανίζεται ως πολύ ανώτερο του δημοκρατικού, ενώ είχαν διακοπεί τα μαθήματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και τα σπορ για τα κορίτσια, σε 46 σχολεία. Δεν έχει γίνει γνωστό τι επιρροή άσκησε η αποκάλυψη της υπόθεσης “Trojan Horse” στην οργάνωση των σχολείων.

5. Περίπτωση τέταρτη. Το 2014 βγαίνει στους κινηματογράφους μία γαλλική ταινία “Qu’ est-ce qu’ on a fait au Bon Dieu?” (“Serial (Bad) Weddings”).³² Η ταινία, κωμωδία, πραγματεύεται την αμηχανία μιας συντηρητικής καθολικής οικογένειας, που οι κόρες της παντρεύονται έναν Άραβα Μουσουλμάνο, έναν βορειοαφρικανό Εβραίο και έναν μαύρο από την Ακτή του Ελεφαντόδοντος. Η ταινία υπήρξε πολύ επιτυχημένη, έκανε 12 εκατομμύρια εισιτήρια στη Γαλλία, αλλά η εταιρία διανομής ανακοίνωσε ότι δεν πρόκειται να παιχθεί ούτε στις ΗΠΑ, ούτε στη Μεγ. Βρετανία, διότι είναι ρατσιστική και “politically incorrect”. Πολλές αναφορές στα ΜΜΕ των δύο κρατών είναι επιθετικές, άκρως αρνητικές και προτρέπουν τις κυβερνήσεις τους να

³⁰ http://www.nytimes.com/2014/12/08/world/british-principal-who-resigned-believes-he-was-seen-as-a-threat.html?_r=0, <http://www.gatestoneinstitute.org/4273/uk-islamic-takeover-plot>, <http://www.democraticunderground.com/10025931003>, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-birmingham-26482599>, <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/11157116/Trojan-Horse-just-the-tip-of-the-iceberg.html>.

³¹ Βλ. την έκθεση του Peter Clarke, *Report into allegations concerning Birmingham schools arising from the ‘Trojan Horse’ letter*, July 2014, που είχε παραγγείλει το Κοινοβούλιο (House of Commons), http://dera.ioe.ac.uk/20549/1/Report_into_allegations_concerning_Birmingham_schools_arising_from_the_Trojan_Horse_letter-web.pdf.

³² <http://www.imdb.com/title/tt2800240/>
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11158603/Racist-French-cinema-hit-too-politically-incorrect-for-UK-and-US-audiences.html>

απαγορεύσουν τη διανομή.³³ Οι απειλές κατά των Γάλλων παραγωγών οδήγησαν την εταιρία να ανακοινώσει ότι δεν πρόκειται να προβάλλει την ταινία στις χώρες αυτές. Σύμφωνα με την παραγωγό εταιρεία, TFI International, “English-speaking audiences would never allow themselves these days to laugh at blacks, Jews or Asians”.³⁴

6. Οι περιπτώσεις αυτές δεν είναι μεμονωμένες, ούτε μοναδικές. Ο παρατηρητικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει πάμπολλες αντίστοιχες, μικρότερης νομικής εμβέλειας αλλά της ίδιας αντίληψης λογοκρισίας ή αυτολογοκρισίας.³⁵ Αποτελούν μέρος μιας δέσμης ενδείξεων που συνιστά πραγματικό πρόβλημα για μία φιλελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία της Ευρώπης, ως προς τη δυναμική που λαμβάνουν υπό την επιρροή επιθετικών μειοψηφιών. Είναι σίγουρο ότι η κοινωνική διαδικασία που οδήγησε σε αυτή την πραγματικότητα ήταν αργή και απροσδόκητη, σε ένα υπόβαθρο που είναι ιδιότυπο στον ευρωπαϊκό χώρο. Ωστόσο, η επιρροή που ασκεί το αγγλοσαξωνικό πρότυπο σε διάφορα κοινωνικά υποσυστήματα, όπως, μεταξύ άλλων, των ΜΜΕ, των ΜΚΟ και της ανώτατης παιδείας, σε συνδυασμό με την ηγεμονική θέση της αγγλικής γλώσσας,³⁶ καθιστούν επιβεβλημένη την κριτική παρατήρηση και αποκωδικοποίηση των ανωτέρω συμπτωμάτων και των αιτιών τους.

Η ελληνική οπτική

1. Η απόφαση - πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ³⁷ της 28ης Νοεμβρίου 2008, «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328)» είχε στόχο την λυσιτελέστερη προσέγγιση του ποινικού δικαίου των κρατών-μελών για την καταπολέμηση των εκδηλώσεων ρατσισμού και της ξενοφοβίας, καθώς και των εγκλημάτων που τελούνται με τέτοια κίνητρα. Η απόφαση προέβλεπε προθεσμία για τη μεταφορά της στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών έως 28.11.2010.

³³ Βλ. ενδεικτικά <http://www.hollywoodreporter.com/review/serial-bad-weddings-qu-est-699426>, <http://english.alarabiya.net/en/media/television-and-radio/2014/10/22/French-movie-rejected-by-U-S-UK-distributors-over-claims-of-racism.html>

³⁴ <http://www.telegraphs.xyz/news/worldnews/europe/france/11158603/Racist-French-cinema-hit-too-politically-incorrect-for-UK-and-US-audiences.html>.

³⁵ Βλ. π.χ. http://www.spectator.co.uk/features/9376232/free-speech-is-so-last-century-todays-students-want-the-right-to-be-comfortable/?utm_source=Adestra&utm_medium=email&utm_campaign=WEDNESDAY%20PREVIEW%20NEWSLETTER%20%2321%20%2819%20November%29, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-30119100>, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-23064355>, , http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/7885918.stm.

³⁶ Michael Gordin, *Scientific Babel: The language of science from the fall of Latin to the rise of English*, Profile Books, 2015

³⁷ Official Journal of the European Union, L 328, 06 December 2008, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32008F0913>. Βλ. σχετικά Erica Howard, *The EU Race Directive: Developing the Protection against Racial Discrimination within the EU*, Routledge 2009 και 2012.

Η ελληνική Κυβέρνηση εμφάνισε έντονη δυστοκία για την υιοθέτηση της οδηγίας. Μετά από τρεις αλληπάλληλες αναβολές, δύο εκ των οποίων εντός του 2014, και μετά από αμέτρητες παρασκηνακές διαβουλεύσεις, διαφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ των κομμάτων της συγκυβέρνησης Νέας Δημοκρατίας και ΠΑΣΟΚ, το σχετικό νομοσχέδιο ψηφίστηκε τελικώς τον Σεπτέμβριο του 2014.³⁸ Στην σχετική αιτιολογική έκθεση της 18.12.2013³⁹ αναφέρεται ότι «... «πρέπει να αποφεύγεται η ποινική απαξίωση εκδηλώσεων που θεωρούνται εντελώς απρόσφορες να οδηγήσουν στη θυματοποίηση συγκεκριμένης ομάδας ή προσώπου εξαιτίας των φυσικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους ή του γενετήσιου-σεξουαλικού προσανατολισμού τους. Σύμφωνα με τα παραπάνω, κατά τη μεταφορά της προκειμένης απόφασης-πλαίσιο αποδόθηκε πρωταρχική σημασία στην προσφορότητα κάθε συγκεκριμένης εκδήλωσης να παράγει άμεσο και επικείμενο κίνδυνο τόσο συνολικά για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση (δημόσια τάξη) όσο και ειδικότερα για τα δικαιώματα της ομάδας ή του προσώπου κατά των οποίων στρέφεται.»

2. Ο νόμος 4285/2014⁴⁰ δεν αποτελεί ένα αυτοτελές νομικό κείμενο που θα αντιμετώπιζε τις εκδηλώσεις ρατσισμού ως ένα ιδιώνυμο αδίκημα (όπως αιτείτο η τότε αντιπολίτευση), αλλά τροποποιεί τον παλαιότερο νόμο 927/1979 «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις»⁴¹ και ενισχύει τις υφιστάμενες διατάξεις του. Τον Αύγουστο 2014 ενσωματώθηκαν οι τελευταίες τροποποιήσεις με κορυφαία τη νομική προστασία των ομοφυλοφίλων ως θυμάτων ρατσιστικής βίας.⁴² Συγκεκριμένα, προβλέπεται ρητά η «ποινική προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου προσώπων ή ομάδων προσώπων από την εις βάρος τους υποκίνηση βίας ή μίσους».

Ο νόμος κατ' αρχάς περιγράφει τις μορφές αξιόποινης συμπεριφοράς που συνιστούν το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης βίας ή μίσους, το οποίο στρέφεται κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική καταγωγή ή την αναπηρία, και κατά πραγμάτων που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από τις ανωτέρω ομάδες ή πρόσωπα.⁴³ Στη συνέχεια, περιγράφει τις μορφές αξιόποινης συμπεριφοράς

³⁸

http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=1fddd6cf-874b-4b4a-b01d-05f37f9c598d

³⁹ Κατατέθηκε με το σχέδιο νόμου «Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση - πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328)».

⁴⁰ ΦΕΚ Α' 191/10.9.2014.

⁴¹ ΦΕΚ Α' 139/28.6.1979.

⁴² Βλ. σχετικά, Χριστίνα Ακριβοπούλου, «Η ομοφοβία ως περιεχόμενο του μισαλλόδοξου λόγου. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ στο US Supreme Court», Δικαιώματα του Ανθρώπου 61 (2014), σ.663-687.

⁴³ Βλ. άρθρο 1 που αντικαθιστά το άρθρο 1 του ν. 927/1979.

που συνιστούν το έγκλημα του δημόσιου εγκωμιασμού ή άρνησης εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού.⁴⁴

Τα χαρακτηριστικά του νόμου είναι η αυστηροποίηση της ποινικής μεταχείρισης για τους αρνητές του Ολοκαυτώματος, ενώ ορίζεται ότι η παραβατική συμπεριφορά των υμνητών του ναζισμού και όσων αρνούνται το Ολοκαύτωμα ή τις γενοκτονίες Ποντίων, Αρμενίων και Ελλήνων Μικράς Ασίας⁴⁵ θα πρέπει να συνδέεται με την υποκίνηση βίας ή μίσους. Υπό την έννοια αυτή, δεν διώκεται η απλή αμφισβήτησή τους, ως έκφραση προσωπικής άποψης, αλλά απαιτείται υποκίνηση για άσκηση βίας. Το ποινολόγιο για δημόσιο εγκωμιασμό ή άρνηση εγκλημάτων και γενικότερα για υποκίνηση βίας με ρατσιστικά χαρακτηριστικά προβλέπεται, για πρώτη φορά, να καλύπτει και τον χώρο του Διαδικτύου. Νέο στοιχείο, από το νέο ποινικό οπλοστάσιο, είναι ότι στοχεύει πλέον και νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων (σύλλογοι κ.λπ.) που εμπλέκονται ή υποκινούν ρατσιστική βία. Ειδική πρόβλεψη υπάρχει για την τέλεση της άδικης πράξης από δημόσιους λειτουργούς και υπαλλήλους.⁴⁶ Επιπλέον προβλέπεται ότι οι διατάξεις περί ρατσιστικών πράξεων δεν εφαρμόζονται ως προς το κράτος, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα δημόσια νομικά πρόσωπα κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας και τους διεθνείς οργανισμούς δημοσίου δικαίου.

3. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν ως προς την εφαρμογή της ανωτέρω νομοθεσίας εστιάζονται πρώτον, στο γενικότερο πρόβλημα της σύγκρουσης μεταξύ της ελευθερίας της έκφρασης και του ρατσιστικού λόγου, και δεύτερον, στο ειδικότερο πρόβλημα που αφορά τη σχέση μεταξύ του ελληνικού κράτους και των προβλημάτων που εμφανίζει υπό την έννοια των ρωγμών στο κράτος δικαίου και στην έννοια της ισότιμης μεταχείρισης των διοικουμένων.

Το πρώτο ζήτημα απαιτεί ειδικότερη και λεπτομερή ανάλυση που εκφεύγει από τις προθέσεις της μελέτης. Η φιλελεύθερη διάσταση ενός δημοκρατικού κράτους, πάντως, δύσκολα συμβιβάζεται με ρυθμίσεις που, κατ' αποτέλεσμα, ευχερώς μπορούν να περιορίσουν την ελευθερία έκφρασης, τέχνης, επιστήμης, και οδηγούν στην «μουμιοποίηση» της ιστορικής έρευνας.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά το υπόστρωμα του ελληνικού κράτους, το οποίο καλείται να εφαρμόσει τις ανωτέρω προβλέψεις. Οι παρατηρήσεις είναι συνοπτικές. Από τις πάμπολλες καταδίκες της Ελλάδας για ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας και καταπίεσης Ελλήνων πολιτών με μειονοτική εθνοτική ταυτότητα από το Ευρωπαϊκό

⁴⁴ Βλ. άρθρο 2 που αντικαθιστά το άρθρο 2 του ν. 927/1979.

⁴⁵ Χωρίς ρητή αναφορά. Συνάγεται από την φράση «εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού που έχουν αναγνωριστεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων» (άρθ. 2 παρ.1).

⁴⁶ Εκτός των τροποποιήσεων στο νόμο 927/79, εισάγεται επιπλέον νέο άρθρο 81Α στον Ποινικό Κώδικα που τιμωρεί το ρατσιστικό έγκλημα.

Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αλλά και από διεθνείς οργανισμούς και ΜΚΟ⁴⁷ συνάγεται η απόσταση που καλείται να διανύσει η Ελλάδα για να καταστεί ένα πλήρες κράτος δικαίου.

4. Η νομική ισχύς του ιδιότυπου ζεύγματος του ομογενούς/αλλογενούς, παράλληλα με το κλασικό ζεύγμα ημεδαπός/αλλοδαπός, αποτέλεσε το έρεισμα για την ανάπτυξη μιας εθνικής συνείδησης, απόμακρης από το ευρωπαϊκό περιβάλλον, που καλλιεργήθηκε από το ίδιο το κράτος, μέσω της κατασκευής «Ελλήνων δρώντων αντεθνικώς», και οδήγησε σε χιλιάδες αφαιρέσεις ιθαγένειας, βάσει της σχετικής νομοθεσίας.⁴⁸

Το πρώτο σχετικό νομικό κείμενο ήταν το προεδρικό διάταγμα της 13ης Αυγούστου 1927, όπου με το άρθρο 4 τροποποιούσε τις μέχρι τότε φιλελεύθερες διατάξεις του Αστικού Νόμου του 1856: «*Έλληνες υπήκοοι αλλογενείς, εγκαταλιπόντες το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως επανόδου, αποβάλλουσι την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Τα ανήλικα τέκνα τα αποδημούντα μετ' αυτών, αποβάλλουσι και αυτά συγχρόνως μετά των γονέων των την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Η περί μη επανόδου πρόθεσις, αποτελούσα ζήτημα πραγματικόν, τεκμαίρεται εξ οιουδήποτε σχετικού γεγονότος, ως εκ της δηλώσεως του αποδημούντος ότι εγκαταλείπει οριστικώς την Ελλάδα, εκ της αποδημίας μετ' αυτού ολοκλήρου της οικογενείας του, εκ προσκλήσεως ξένης ιθαγενείας με μόνιμον εγκατάστασιν εν αλλοδαπή, κλπ. Η περί μη επανόδου πρόθεσις και παν σχετικόν με το άρθρον τούτο κρίνεται εν εκάστη συγκεκριμένη περιπτώσει υπό του Υπουργού των Εξωτερικών.*»⁴⁹ Δύο χρόνια αργότερα, ο νόμος 4310/1929 «Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων»⁵⁰, στο άρθρο 22 εδ.β, όριζε: «*Δεν επιτρέπεται η εγκατάστασις εν Ελλάδι παντός αλλογενούς αποβαλόντος την Ελληνικήν ιθαγένειαν λόγω μεταναστεύσεώς του εις την αλλοδαπήν*». Το διάταγμα αυτό επέτρεψε την αφαίρεση ιθαγένειας πολλών Ελλήνων πολιτών διαφορετικών εθνοτικών ομάδων.⁵¹

⁴⁷ Βλ. πρόχειρα στον ιστότοπο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, <http://www.nchr.gr/>

⁴⁸ Βλ. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιός είναι Έλληνας πολίτης;* Βιβλιόραμα, 2012, και ο ίδιος, «Οι περιπέτειες της ελληνικής ιθαγένειας: ποιος (δεν) έχει τα προσόντα να είναι Έλληνας», *Θέσεις* 87 (2004), σελ. 61-90.

⁴⁹ ΠΔ της 13.8.1927 «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 13/15.9.1926 Ν.Δ. 'περί τροποποιήσεως διατάξεων του Αστικού Νόμου', άρθρο 4, ΦΕΚ Α' 171/13.8.1927. Το διάταγμα υπογράφεται από τον τότε Πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη και προσυπογράφεται από τους Υπουργούς Εσωτερικών, Π. Τσαλδάρη, και Εξωτερικών, Α. Μιχαλακόπουλο.

⁵⁰ ΦΕΚ Α' 287/16.8.1929.

⁵¹ Η πρώτη πληθυσμιακή ομάδα ήταν μερικές χιλιάδες Βλάχοι της Μακεδονίας που εγκατέλειψαν οικειοθελώς την ελληνική επικράτεια για να εγκατασταθούν στην Ρουμανία, βάσει συμφωνίας μεταξύ των δύο χωρών. Άλλη ομάδα που θεωρήθηκαν αλλογενείς, στερούμενοι ελληνικής εθνικής συνείδησης, ήταν περίπου 85.000 Σλαβομακεδόνες της Βόρειας Ελλάδας, αρκετοί από τους οποίους είχαν μεταναστεύσει στην Βόρεια Αμερική και αργότερα στην Αυστραλία. Ακολούθησαν και άλλες ομάδες, όπως Τσάμηδες, Εβραίοι, αργότερα, κ.ά. Βλ. αναλυτικά Τάσος Κωστόπουλος, «Αφαιρέσεις Ιθαγένειας.

Ενδιαφέρον έχει μία παρατήρηση συγκριτικού δικαίου, σε πολύ διαφορετικές συνθήκες και με άλλη στόχευση. Το ελληνικό νομοθετικό διάταγμα της 12ης Αυγούστου 1927 για την αφαίρεση ιθαγένειας ομοιάζει με το γερμανικό 11ο Διάταγμα της 25.11.1941 της ναζιστικής περιόδου, σύμφωνα με το οποίο αφαιρείτο η ιθαγένεια Γερμανών υπηκόων, Εβραίων (Ιουδαίων) το θρήσκευμα, που διέμεναν στο εξωτερικό ή αποχωρούσαν από τη Γερμανία και εκρίνετο πως δεν θέλουν να επιστρέψουν.⁵²

Ακολούθησε το ΛΖ΄ Ψήφισμα της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής της 6ης Δεκεμβρίου 1947: «Έλληνες υπήκοοι διαμένοντες προσωρινώς ή μονίμως εις το εξωτερικόν, οίτινες διαρκούσης της παρούσης ανταρσίας δρουν αποδεδειγμένως αντεθνικώς ή ενισχύουν καθ' οιονδήποτε τρόπον τον κατά του Κράτους διεξαγόμενον συμμοριακόν αγώνα, δύνανται να αποστερηθούν της Ελληνικής ιθαγενείας.»⁵³

Το 1955 η διάσπαρτη, έως τότε, νομοθεσία περί ιθαγενείας κωδικοποιήθηκε με τη θέσπιση του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγενείας⁵⁴, ο οποίος στο άρθρο 33 παρ.β. διατήρησε το ΛΖ΄ Ψήφισμα του 1947, ενώ ταυτοχρόνως προέβλεπε τις περιπτώσεις απώλειας ιθαγενείας.⁵⁵ Το διάταγμα υπογράφηκε λίγες ημέρες μετά το πογκρόμ και τις λεηλασίες των Τούρκων, υπό την καθοδήγηση της κυβέρνησης Μεντερές, εναντίον της πολυπληθούς και ευημερούσας ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης στις 6 και 7 Σεπτεμβρίου 1955, με αποτέλεσμα τη δραματική συρρίκνωση της ελληνικής μειονότητας.

Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)», Σύγχρονα Θέματα 53 (Δεκέμβριος 2003), σ.53-75, ειδ.σ.54επ.

⁵² Αναλυτικά για το 11ο Διάταγμα της 25.11.1941 σχετικά με τη γερμανική ιθαγένεια, βλ. **Diemut Majer**, *'Non-Germans' Under the Third Reich: The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland. 1939-1945*, JHU Press, 2003, σ.118επ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, σ.326, τα περισσότερα στοιχεία της ρύθμισης υπήρχαν και σε προηγούμενα νομικά κείμενα ήδη από το 1933. -Χαρακτηριστικό της ναζιστικής ρύθμισης, που δεν προβλέπεται στην αντίστοιχη ελληνική, είναι η κατάσχεση όλων των περιουσιακών στοιχείων όσων εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Το διάταγμα αυτό καταργήθηκε με απόφαση του Ομοσπονδιακού Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το 1968, χωρίς αναδρομική ισχύ. Βλ. σχετικά, Απόφαση του House of Lords *Oppenheimer v. Cattermole* (1976), <http://uniset.ca/naty/maternity/oppenheimer.html> : “(2) A decree of November 25, 1941, enacted by the “Nazi” Government during the war provided that a Jew of German nationality who had his usual place of abode abroad when the decree came into force should lose his nationality forthwith. (3) By a decision of the Federal German Constitutional Court given in 1968 the decree of November 25, 1941, was held to be absolutely void ab initio but nevertheless that decision had no retrospective effect. -Επιπλέον των Εβραίων, και για τους Γερμανούς πολίτες που χαρακτηρίζονταν “Fremdvölkische”, (=αλλοεθνείς), όπως Σλάβοι, μη-Ευρωπαίοι, Τσιγγάνοι, ίσχυαν ειδικοί νόμοι που περιόριζαν δραστικά τα δικαιώματά τους και προέβλεπαν κυρώσεις, που έφταναν μέχρι και την αποστολή τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, στο ίδιο, *passim*.

⁵³ Βλ. Ψήφισμα της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής της 6.12.1947 «Περί αποστερήσεως της Ελληνικής ιθαγενείας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εις το εξωτερικόν», άρθρο 1, ΦΕΚ Α΄ 267/7.12.1947.

⁵⁴ ΝΔ 3370/1955 (ΦΕΚ Α΄ 258/23.9.1955). Το διάταγμα υπογράφει ο Βασιλεύς Παύλος, επί πρωθυπουργίας Αλέξανδρου Παπάγου.

⁵⁵ Στο κεφάλαιο Β΄ με τίτλο «Απώλεια Ιθαγενείας» εντάσσονται επτά περιπτώσεις απώλειας: I. Ένεκα κτήσεως αλλοδαπής ιθαγενείας (άρθρο 14)· II. Διά δηλώσεως βουλήσεως περί αποβολής (άρθρο 15)· III. Ένεκα γάμου μετ' αλλοδαπού (άρθρο 16)· IV. Ένεκα λύσεως γάμου μεθ' Έλληνας (άρθρο 17)· V. Ένεκα νομιμοποιήσεως ή αναγνωρίσεώς τινος ως τέκνου αλλοδαπού (άρθρο 18)· VI. Ένεκεν εγκαταλείψεως του Ελληνικού εδάφους (άρθρο 19)· VII. Ένεκεν εκπτώσεως (άρθρο 20).

Υπό τις ανωτέρω ιστορικές συνθήκες, ενδιαφέρον έχει, κατά πρώτον, η περίπτωση απώλειας της ιθαγένειας λόγω εγκαταλείψεως του ελληνικού εδάφους (άρθρο 19), σύμφωνα με την οποία «Αλλογενής εγκαταλιπών το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται να κηρυχθή απολέσας την Ελληνικήν ιθαγένειαν.»⁵⁶ Η διατύπωση είναι πολύ κοντά στην αντίστοιχη του ΠΔ του 1927 και στοχεύει στις πληθυσμιακές ομάδες με μειονοτικά χαρακτηριστικά και μειωμένη ή ανύπαρκτη εθνική συνείδηση. Κριτήριο, συνεπώς, για την ένταξη ή μη στο ελληνικό γένος δεν είναι η φυλετική καταγωγή, αλλά η εθνική συνείδηση. Όπως περιγράφεται σε εγκύκλιο της Γενικής Διεύθυνσης Γενικής Ασφαλείας και Διεύθυνσης Αλλοδαπών «κύριον κριτήριον προς διάκρισιν ομογενών και αλλογενών είναι η εθνική συνείδησις», η οποία δεν «θεμελιούται κυρίως επί της φυλετικής καταγωγής του προσώπου (εθνικότητος, θρησκείας, γλώσσης)»· ωστόσο, η φυλετική καταγωγή «αποτελεί επίκουρον στοιχείον προς συνεκτίμησιν εν τη όλη συγκεκριμένη κρίσει περί του χαρακτηρισμού του προσώπου ως ομογενούς ή αλλογενούς».⁵⁷

Δεν είναι αδιάφορη και η ρύθμιση για την έκπτωση της ιθαγένειας, ως συνέπεια τριών διαφορετικών επιλογών ενός Έλληνα υπηκόου⁵⁸: α) εάν απέκτησε αλλοδαπή ιθαγένεια με δική του βούληση· β) εάν δέχθηκε δημόσια υπηρεσία σε αλλοδαπό κράτος και αρνήθηκε να την εγκαταλείψει παρά την επιταγή που δέχθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών· γ) «Όστις εν τη αλλοδαπή διαμένων ενήργησε προς όφελος αλλοδαπής Πολιτείας πράξεις ασυμβιβάστους προς την ιδιότητα του Έλληнос και αντιθέτους προς τα συμφέροντα της Ελλάδος.» Η ιδιότητα του Έλληνα, προφανώς με την εθνική της διάσταση, αποτελεί, συνεπώς, κριτήριο για τον χαρακτηρισμό πράξης ενός πολίτη ως ασυμβίβαστης με αυτή την ιδιότητα.

Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας «ως αλλογενής νοείται ο καθ' οιονδήποτε τρόπον αποκτήσας την ελληνικήν ιθαγένειαν, έλκων την καταγωγήν, απωτέραν ή ου, εκ προσώπων ανηκόντων εις διαφορετικήν εθνότητα, [όστις] δια των συναφών ενεργειών του και της εν γένει συμπεριφοράς του εξέφρασε αισθήματα μαρτυρούντα έλλειψιν ελληνικής εθνικής συνειδήσεως, εις τρόπον ώστε να μη δύναται να θεωρηθεί αφομοιωθείς εις την ελληνικήν εθνότητα, την οποίαν

⁵⁶ Η διάταξη του άρθρου 19 συνεχίζεται ως εξής: «...Τούτο ισχύει και διά τον αλλογενή τον γεννηθέντα και κατοικούντα εν τη αλλοδαπή. Τα εν τη αλλοδαπή εγκατεστημένα ανήλικα τέκνα τούτου δύναται να κηρυχθώσιν απολέσαντα την Ελληνικήν ιθαγένειαν, εάν αμφότεροι οι γονείς αυτών ή ο επιζών τούτων απώλεσαν ταύτην. Περί τούτων αποφαινεται ο Υπουργός των Εσωτερικών μετά σύμφωνον γνώμην του Συμβουλίου Ιθαγενείας.»

⁵⁷ Βλ. αναλυτικά **Τάσος Κωστόπουλος**, «Αφαιρέσεις Ιθαγένειας. Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)», Σύγχρονα Θέματα 53 (Δεκέμβριος 2003), σ.53-75, ειδ.σ.61. Επίσης, **Νίκος Αλιβιζάτος**: «“Εθνος” κατά “Λαού” μετά το 1940», στο Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας, Εστία, 2009 [1983], σ. 81-90.

⁵⁸ Άρθρο 20 του ΝΔ 3370/1955.

απαρτίζουν τα συνδεδεμένα διά κοινών ιστορικών παραδόσεων, πόθων και ιδανικών πρόσωπα».⁵⁹

Μετά από επανειλημμένες πιέσεις κυρίως του Συμβουλίου της Ευρώπης,⁶⁰ η Ελλάδα το 1998 κατάργησε το άρθρο 19, χωρίς όμως αναδρομική ισχύ.⁶¹ Η έλλειψη πρόβλεψης για όσους είχαν στερηθεί την ιθαγένεια και είχαν παραμείνει ως ανιθαγενείς, σε μία εποχή που είχαν εκλείψει, τυπικώς, όλοι οι λόγοι οι οποίοι είχαν οδηγήσει σε στέρηση ιθαγένειας, υποδηλώνει δυσχέρεια διαχείρισης της ιθαγένειας ως δικαιώματος του ανθρώπου, σύμφωνα με τις προβλέψεις του διεθνούς δικαίου.⁶² Για τον λόγο τούτο, η Ελλάδα δεν έχει ακόμη καταστεί συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης του 1961 για τη Μείωση της Ανιθαγένειας, όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα κράτη, που αντιμετωπίζουν με δυσπιστία τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται από την Σύμβαση.⁶³ Η διάκριση μεταξύ αλλογενούς και ομογενούς αποτελεί ένα μεγάλο εμπόδιο, και σε συμβολικό επίπεδο, για την διάκριση της ιθαγένειας, ως νομικού

⁵⁹ ΣτΕ 57/1981. Βλ. σχετικά **Θέμη Τσολάκου**, «Η ελληνική ιθαγένεια μεταξύ εθνικής ενσωμάτωσης και πολιτικής ένταξης», <http://www.constitutionalism.gr/site/2012-i-elliniki-itageneia-metaxy-etnikis-enswmatwsis-ka/>, που κρίνει την απόφαση 350/2011 του ΣτΕ (Δ' Τμήμα).

⁶⁰ Βλ. **Jeanne Hersant**, "L' évolution de la question de la minorité musulmane de Thrace Occidentale dans le cadre de l' integration européenne de la Grèce, Institut d' Études Politiques de Rennes, 2000", Diplôme de l'Institut d'Études Politiques de Rennes, section Politique et société. Mémoire sous la direction de Gilles Dorronsoro, www.rennes.iep.fr/IMG/pdf/Hersant.pdf και η ίδια, "Contourner les normes européennes grâce... aux instruments européens. L'impératif de sécurité nationale ou les résistances à l'intégration européenne de la Grèce", *Revue internationale de politique comparée*, 15(2008)4, σ. 639-652.

⁶¹ Ο νόμος 2623/1998, ΦΕΚ Α' 139/25.6.1998, προέβλεπε στο άρθρο 9 παρ.14: «Καταργείται εφεξής το άρθρο 19 του ν.δ. 3370/1955 (περί κυρώσεως του Κώδικος Ελληνικής Ιθαγενείας) ΦΕΚ 258 Α'». Για τα νομικά ζητήματα που τίθενται, βλ. Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έκθεση 2003, Εθνικό Τυπογραφείο, Φεβρουάριος 2004, σ. 199-201 και **Nikolaos Sitaropoulos**, "Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities: The Case of ex Article 19 of the Greek Nationality Code", *European Journal of Migration and Law* 6(2004), σ. 205-223.

⁶² Ήδη από το 1923, το Διαρκές Δικαστήριο της Διεθνούς Δικαιοσύνης, στην Συμβουλευτική του Γνώμη για τη Νομοθεσία Ιθαγένειας της Τυνησίας και του Μαρόκου, εξέφρασε την άποψη: «Το ζήτημα υπαγωγής ενός συγκεκριμένου θέματος στην αποκλειστική δικαιοδοσία ενός Κράτους είναι εκ των πραγμάτων σχετικό: εξαρτάται από την ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων» (ΔΔΔΔ, Συμβουλευτική γνώμη για τη νομοθεσία Ιθαγένειας της Τυνησίας και του Μαρόκου, Ser.B, 1923, σελ. 23). Έτσι, ενώ τα ζητήματα ιθαγένειας υπάγονταν κατ' αρχήν στην αποκλειστική δικαιοδοσία των Κρατών, το ΔΔΔΔ έκρινε ότι η δικαιοδοσία αυτή υπόκειται σε περιορισμούς διεπόμενους από κανόνες του διεθνούς δικαίου, που δεσμεύουν την κρατική διακριτική ευχέρεια με τις υποχρεώσεις που τα Κράτη αναλαμβάνουν έναντι άλλων Κρατών. Βλ. πρόχειρα, *Η Σύμβαση του 1954 για το Καθεστώς των Ανιθαγενών και η Σύμβαση του 1961 για τη Μείωση της Ανιθαγένειας*, Ύπατη Αρμοστεία Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, Τμήμα Διεθνούς Προστασίας, Ιούνιος 1996, Αναθεωρημένη έκδοση, Ιανουάριος 1999, https://www.unhcr.gr/no_cache/prostasia/anithageneis.html?cid=- Η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, A/RES/50/152 της 9ης Φεβρουαρίου 1996, καλεί τα Κράτη να «υιοθετήσουν νομοθεσία για την ιθαγένεια με στόχο τη μείωση της ανιθαγένειας κατ' εφαρμογή των βασικών αρχών του διεθνούς δικαίου».

⁶³ Για τα μέχρι σήμερα συμβαλλόμενα κράτη βλ. Convention on the Reduction of Statelessness, την διαρκώς ανανεούμενη ιστοσελίδα https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-4&chapter=5&lang=en.

δεσμού του ατόμου με το κράτος, από την εθνική συνείδηση, ως δικαιώματος που διαθέτει κάθε άτομο, ανεξαρτήτως ιθαγενείας.

Η λεπτομερειακή αποτίμηση της εφαρμογής του άρθρου 19 κατά τα 43 χρόνια ισχύος του είναι αδύνατη, εξαιτίας της ευχέρειας που είχαν οι αρχές να μην δημοσιεύουν τις υπουργικές αποφάσεις με τις αφαιρέσεις ιθαγενείας στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ενώ χαρακτηρίζονταν απόρρητες ακόμη και για τους δημάρχους και κοινοτάρχες.⁶⁴ Σύμφωνα με υπολογισμούς, κατά τη διάρκεια των ετών 1955-1998 στερήθηκαν την ιθαγένειά τους 60.044 Έλληνες πολίτες, κατά το μέγιστο μέρος (οι 50.000) ανήκοντες στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, αλλά και Σλαβομακεδόνες, Εβραίοι που μετανάστευσαν στο Ισραήλ, πολίτες ιταλικής καταγωγής που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, και Αλβανοί μουσουλμάνοι.⁶⁵ Σύμφωνα με άλλες πηγές, κατά το διάστημα 1948-1963, οι στερηθέντες την ελληνική ιθαγένεια για πολιτικούς λόγους ανέρχονται σε 22.266 άτομα.⁶⁶

Το γεγονός ότι η σχετική νομοθεσία επιβίωσε επί 24 χρόνια μετά την Μεταπολίτευση είναι ενδεικτικό της κοινωνικής ανοχής απέναντι σε διακρίσεις που το ελληνικό κράτος υιοθετούσε, με εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες για τους πολίτες της.⁶⁷ Η ανωτέρω, θεσμικώς δυσάρεστη, περιγραφή της στέρησης ιθαγενείας, που συνιστά μορφή ρατσιστικής συμπεριφοράς, είναι βέβαιο ότι αφορά το παρελθόν. Η διάκριση όμως σε αλλογενείς και ομογενείς παραμένει στην ελληνική νομοθεσία και οδηγεί σε επικίνδυνους δαιδάλους νομικής επιχειρηματολογίας περί την «καθαρότητα» του αίματος, και το «γένος», που επιφέρει ρήγματα στον νομικό πολιτισμό της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπως θα φανεί στη συνέχεια.⁶⁸

⁶⁴ Έτσι ο Τ. Κωστόπουλος, ό.π, σ.59.

⁶⁵ στο ίδιο, σ.60.

⁶⁶ Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Β' έκδ. 1986, σ. 487επ., όπου και σχετικοί πίνακες, σ. 491.

⁶⁷ Οι ανιθαγενείς δεν είναι τυπικά πολίτες καμιάς χώρας, συχνά στερούνται βασικά τους δικαιώματα και πρόσβαση σε εργασία, στέγη, εκπαίδευση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Ζουν σε ένα εφιαλτικό νομικό κενό. Μπορεί να μην είναι σε θέση να αποκτήσουν ιδιοκτησία, να ανοίξουν τραπεζικό λογαριασμό, να παντρευτούν νόμιμα ή να δηλώσουν στο ληξιαρχείο τη γέννηση του παιδιού τους. Βλ. Ζωή Παπασιώπη-Πασιά, «Το νομικό καθεστώς των ανιθαγενών», <http://www.constitutionalism.gr/site/2321-to-nomiko-katestws-twn-anitagenwn.-> Για άλλου τύπου συνέπειες, βλ. Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Στη μέγγενη των δύο εθνικισμών. Με αφορμή τη Σαμπικά Σουλεϊμάν: Οι Ρομά της Θράκης και οι πολιτικές απέναντί τους», ΧΡΟΝΟΣ 12 (4.2014) <http://www.chronomag.eu/index.php/l-plss.html>

⁶⁸ Βλ. Λίνα Βεντούρα/ Λάμπρος Μπαλτσιώτης, *Το έθνος πέραν των συνόρων: "Ομογενειακές" πολιτικές του ελληνικού κράτους*, ΚΕΜΟ, Βιβλιοράμα 2014.- Μία καυστική κριτική στην αντίληψη περί έθνους στη λογοτεχνία, αριστεράς και δεξιάς ιδεολογίας, ασκεί ο Άκης Γαβριηλίδης, *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού*, Futura, 2007. - Βλ. χαρακτηριστικά στην «Προκήρυξη του 23ου Εισαγωγικού Διαγωνισμού της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.Α.)», Κεφάλαιο Α' Δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό, παρ.2 in fine: «Σημειώνεται ότι δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό έχουν οι Βορειοηπειρώτες, οι ομογενείς αλλοδαποί προερχόμενοι εκ Κωνσταντινουπόλεως και εκ των νήσων Ίμβρου και Τενέδου και οι Κύπριοι ομογενείς, σύμφωνα με τα

5. Η επιβεβαίωση μιας εθνικιστικής αντίληψης, από την αντίθετη πλευρά, τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας σε αλλογενείς αλλοδαπούς, έρχεται από το Συμβούλιο της Επικρατείας με το σκεπτικό που αναπτύσσει στην απόφασή του περί χορήγησης ιθαγένειας σε αλλοδαπούς,⁶⁹ όπου κρίθηκε κατά πλειοψηφία ότι ο τρόπος κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, που προβλέπει ο Ν. 3838/2010, προσκρούει στις συνταγματικές επιταγές. Κύριο επιχείρημα της πλειοψηφίας του ΣτΕ είναι η μη τήρηση από τον νομοθέτη ουσιαστικών κριτηρίων τα οποία να τεκμηριώνουν τον γνήσιο δεσμό των αλλοδαπών με την ελληνική κοινωνία, η οποία κατά το ΣτΕ συγκροτείται βάσει συγκεκριμένων εθνικών χαρακτηριστικών. Η Ολομέλεια του ΣτΕ δέχθηκε κατά βάση την επιχειρηματολογία του Δ΄ Τμήματος στην παραπεμπτική απόφαση 350/2011, όπου είχε κριθεί ότι προϋπόθεση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας είναι η ύπαρξη εθνικού δεσμού.⁷⁰ Ανεξαρτήτως του ορθού ή μη ως προς το διατακτικό της απόφασης⁷¹, εδώ ενδιαφέρει η αιτιολογία της απόφασης και ο λόγος που εκφέρεται, κυρίως η αναγωγή της αρχής του αίματος ως του συνταγματικού κανόνα για την χορήγηση ιθαγένειας.⁷² Το ΣτΕ θεωρεί ότι «... δεν μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος ιδρύθηκε και υπάρχει ως εθνικό κράτος με συγκεκριμένη ιστορία και ότι ο χαρακτήρας αυτός είναι εγγυημένος τουλάχιστον από τους ορισμούς του άρθρου 1 παρ.3 του ισχύοντος Συντάγματος ...» και αμέσως μετά «... ελάχιστος όρος και όριο των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων για την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας είναι η ύπαρξη γνησίου δεσμού του αλλοδαπού προς το ελληνικό κράτος και την ελληνική κοινωνία, τα οποία δεν είναι οργανισμοί ασπόνδυλοι και δημιουργήματα εφήμερα αλλά παριστούν διαχρονική ενότητα με ορισμένο πολιτιστικό υπόβαθρο,

άρθρα 1, 2 και 3 του Ν.Δ. 3832/58 (ΦΕΚ 128/Α/58)», <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/%CE%92%CE%9B974691%CE%A60-%CE%A70%CE%91>.

⁶⁹ Απόφαση 460/2013 ΣτΕ (Ολομέλεια) [Απόδοση ιθαγένειας σε τέκνα αλλοδαπών λόγω γέννησής τους στην Ελλάδα ή φοίτησής τους σε ελληνικό σχολείο επί εξαιτία - Εκλογικά δικαιώματα αλλοδαπών στις εκλογές των πρωτοβάθμιων οργάνων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης].

⁷⁰ Βλ. Αντώνης Μανιτάκης, «Ιδεολογική ανάγνωση του Συντάγματος», <http://www.constitutionalism.gr/site/1919-ideologiki-anagnwsi-toy-syntagmatos/>, 3.2.2011. Ο Σταύρος Τσακυράκης, «Η εσχάτη πλάνη», <http://www.hlhr.gr/index.php?MDL=pages&SiteID=737>, διαπιστώνει απόσταση ανάμεσα στις δύο αποφάσεις.

⁷¹ Βλ. από τον σχετικό διάλογο, ενδεικτικά, «Ο αντίλογος για την ιθαγένεια. Το υπόμνημα της ΕΕΔΑΠ στην Ολομέλεια του ΣτΕ», <http://www.constitutionalism.gr/site>, όπου δημοσιεύονται αποσπάσματα από το υπόμνημα που κατέθεσαν οι Χρ. Πολίτης, Φ. Σπυρόπουλος και Ν. Αλιβιζάτος, οι οποίοι παρέστησαν στη δίκη της 2.12.2011 ως πληρεξούσιοι της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου· Γιώργος Κατρούγκαλος, «Έθνος λαός και δικαιώματα. Παρατηρήσεις στην απόφαση ΟΛΣΕ 460/2013», *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου* 2013/1, σ. 20-34· Ανδρέας Τάκης, «Το 'δικαίωμα' στην ιθαγένεια και η εξουσία του δημοκρατικού νομοθέτη στην πολιτογράφηση», <http://www.constitutionalism.gr/site>, 12.3.2012· Θεοδώρα Αντωνίου, «Απονομή ελληνικής ιθαγένειας σε ανήλικα τέκνα αλλοδαπών και συμμετοχή αλλοδαπών σε εκλογές ΟΤΑ, μεταξύ δικαίου και πολιτικής. Συνταγματική ερμηνεία ή συνταγματική διάπλωση. Παρατηρήσεις στην ΟΛΣΕ 460/2013», *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 59 (2014), σ. 145-173.

⁷² Βλ. Χρήστος Παπαστυλιανός, «Η εξέλιξη της ελληνικής νομοθεσίας σε θέματα ιθαγένειας και πολιτικής συμμετοχής των αλλοδαπών», *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου* 2010/1, σ.4-17.

κοινότητα με σχετικώς σταθερά ήθη και έθιμα, κοινή γλώσσα με μακρά παράδοση, στοιχεία τα οποία μεταβιβάζονται από γενεά σε γενεά με την βοήθεια μικρότερων κοινωνικών μονάδων (οικογένεια) και οργανωμένων κρατικών μονάδων (εκπαίδευση).»⁷³ Σωστά, στο σημείο αυτό, η μειοψηφία αποκλίνει: «Και ορίζει μεν η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 του Συντάγματος ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και 'υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους...' ωστόσο, ούτε από τη διάταξη αυτή ούτε από άλλη συνταγματική διάταξη απορρέει υποχρέωση του νομοθέτη να θέτει ως προϋπόθεση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, την διαπίστωση γνήσιου δεσμού με το ελληνικό έθνος, δηλαδή την ύπαρξη ήδη διαμορφωθείσης εθνικής συνείδησης των πολιτογραφούμενων αλλοδαπών. Κατά μείζονα δε λόγο, όταν πρόκειται για απονομή ελληνικής ιθαγένειας σε ανήλικα τέκνα αλλοδαπών, τα οποία αφορούν οι επίμαχες διατάξεις του Ν. 3838/2010. Και τούτο διότι, άλλωστε, με την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας ο αλλοδαπός καθίσταται έλληνας πολίτης, συμπολίτης των λοιπών ελλήνων πολιτών και όχι ομοεθνής τους, δηλαδή δεν του αναγνωρίζεται και η ελληνική εθνική ταυτότητα. Είναι σαφής δε, κατά το Σύνταγμα, η διάκριση μεταξύ λαού και έθνους.»

Με την επιχειρηματολογία τους, η πλειοψηφία των δικαστών του ΣτΕ εμπλέκει το κράτος με το έθνος, θεωρεί ως προϋπόθεση της ιθαγένειας, δηλ. του νομικού δεσμού των ατόμων με το κράτος, την ύπαρξη μιας ενιαίας εθνικής συνείδησης και έτσι απονομιμοποιεί την συγκρότηση διαφορετικών εθνοτικών ή άλλων ταυτοτήτων, ως μειονοτικών ταυτοτήτων.

Επίμετρο

Η αντιρατσιστική νομοθεσία αποτελεί κοινό τόπο στις δυτικές χώρες. Οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία, χώρες πολυπολιτισμικές με ιδιοτυπίες ως προς την εθνική τους συγκρότηση, έχουν υιοθετήσει ένα μοντέλο «πολιτικής ορθότητας» ως εξειδίκευση της αρχής της ισότητας, που θεωρούν ότι συμβάλλει στην ειρηνική διαβίωση των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων που τις απαρτίζουν. Η περιγραφή που προηγήθηκε είχε σκοπό να καταδείξει τα νομικά και κοινωνικά προβλήματα αυτών των επιλογών, που καταλήγουν σε βάρος της ελευθερίας της έκφρασης. Και στις δύο χώρες, οι ιστορικές ενοχές, της δουλείας στην πρώτη και της βρετανικής αυτοκρατορίας στη δεύτερη, αποτελούν τον απώτατο λόγο των συγκεκριμένων ρυθμίσεων.

Οι ευρωπαϊκές χώρες, δεχόμενες ως συνταγματικό κανόνα την ελεύθερη συγκρότηση μειονοτικών ταυτοτήτων, προσπαθούν με την αντιρατσιστική νομοθεσία να σταθμίσουν τη σύγκρουση ανάμεσα στα έννομα αγαθά της ελευθερίας της έκφρασης, από τη μία, και της προστασίας των ευάλωτων ομάδων έναντι του ρατσιστικού λόγου, από την άλλη.

⁷³ Απόφαση 460/2013 ΣτΕ, σκέψη 6.

Το ελληνικό κράτος, κατά παράδοση, αντιμετωπίζει με χρονική καθυστέρηση ετών τα ζητήματα που είχαν αντιμετωπίσει πολύ νωρίτερα τα δυτικά κράτη. Την εποχή της παγκοσμιοποίησης, η σμίκρυνση του χρόνου επιτείνει την χρονοκαθυστέρηση και δημιουργεί ένα διττό πρόβλημα για τη χώρα μας: Αντιμετωπίζει όλες τις δυσκολίες από την καθυστέρηση επίλυσης ενός ζητήματος και ταυτόχρονα «εισάγει» ρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν σε άλλες χώρες, χωρίς όμως να λάβει υπόψη τα προβλήματα εφαρμογής που οι ρυθμίσεις αυτές ανέδειξαν.

Στην Ελλάδα, η πολυεπίπεδη αμφισβήτηση των επιμέρους ταυτοτήτων με έντονες τις αναμνήσεις ενός προβληματικού εθνοπατριωτισμού, που μέσω της ερμηνείας της έννοιας του έθνους ανάγεται σε συνταγματικό κανόνα, μπορεί να οδηγήσει σε ανελεύθερες εμπλοκές, συνδυαζόμενη με την ποινική νομοθεσία κατά του ρατσιστικού λόγου. Τέτοια εμπλοκή θα μπορούσε να ήταν η διαφορετική μεταχείριση ατόμων και ομάδων που εντάσσονται στην κυρίαρχη εθνική αντίληψη σε σχέση με εκείνους που την αμφισβητούν. Με τον τρόπο αυτό, οι ευάλωτες ομάδες αντί να προστατεύονται από την νομοθεσία περί της αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου, θα αντιμετωπίσουν ενδεχομένως μειωμένη προστασία. Ειδικότερα, ο όρος *race* δεν διακρίνει μεταξύ πλειοψηφικής και μειοψηφικής ομάδας. Υπό την έννοια αυτή, η νομοθεσία κατά του φυλετικού μίσους μπορεί είτε να προστατεύει όλες τις ομάδες εξίσου όταν δεν υπάρχει κάποια κυρίαρχη, είτε, όπως στην ελληνική περίπτωση, να προστατεύει τις ευάλωτες ομάδες έναντι της κυρίαρχης. Όμως, η διάσταση της κυρίαρχης ελληνικής εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα ενδέχεται, έτσι, να μετατρέψει το ίδιο το έθνος σε υποκείμενο προστασίας βάσει του αντιρατσιστικού νόμου.⁷⁴

Ο χρόνος θα δείξει εάν η νομοθεσία αυτή θα μπορέσει να αποδώσει καρπούς σε μία πολυσύνθετη κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδας, όπου στόχος (θα έπρεπε να) είναι η ανατροπή ενός νομικού και πολιτισμικού πολιτισμού μη ανοχής στο «αντεθνικό», της αντίληψης περί «ευαίσθητων θεμάτων» στην εξωτερική πολιτική, της μοναδικότητας του ελληνικού έθνους. Η ανατροπή αυτή είναι η μόνη οδός για την επούλωση των ρωγμών του κράτους δικαίου ως προς την αρχή της ισότητας και την ταυτόχρονη αποφυγή φαινομένων λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας που δηλητηριάζουν κάθε φιλελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία.

⁷⁴ Η σκέψη αυτή επιρρωνύεται από την αναγωγή των Ποντίων σε προστατευόμενη εθνική ομάδα, όταν στην Ελλάδα δεν μπορούν κατ' ουδένα τρόπο να θεωρηθούν πιθανά θύματα δίωξης, αντιθέτως εντάσσονται στην κυρίαρχη εθνική ταυτότητα.